

РОЗДІЛ 2

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-11/10>

ОБ'ЄДНАННЯ ГРОМАДЯН ЯК ЕЛЕМЕНТ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА СУБ'ЄКТ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

CITIZENS' ASSOCIATIONS AS AN ELEMENT OF CIVIL SOCIETY AND A SUBJECT OF CONSTITUTIONAL AND LEGAL REGULATION

Анохін В.О., к.ю.н.,

доцент кафедри права

Університет імені Альфреда Нобеля

Стаття присвячена дослідженню питання щодо становленню об'єднань громадян, як одному з інститутів сучасного суспільства в контексті конституційно-правового регулювання. В статті згадано, що лише людина є тією формуючою складовою, без якої не можливо уявити суспільство та визначити зв'язки людини та суспільством, а вирішення соціальних та політичних питань започатковує формування громадянського суспільства.

В статті наголошується, що прийняття Конституції України, як Основного Закону, започаткувало становлення та розвиток об'єднання громадян в цілому та забезпечило прийняття низки нормативно-правових актів щодо об'єднання громадян, реалізація як конституційного права людини на об'єднання за інтересами, вподобаннями та потребами. Акцентовано на статусі неприбутковості, оскільки за своєю суттю об'єднання не можуть мати на меті розподіл прибутку, а можуть бути спрямовані на задоволення професійних, творчих, культурних та інших потреб.

З огляду на семантичну схожість термінів, що складають понятійний апарат, в роботі зауважено, що семантично більш коректним є термін «неурядова організація», ніж «недержавна організація» та наводяться обґрунтування з цього приводу.

В результаті аналізу останніх досліджень науковців та нормативно-правових актів встановлено, що інститут громадянського суспільства був досить дискусійним до нормативного його визначення, але таке визначення сприяло його подальшому вивченню та розвитку.

Дослідження практиків та вчених дозволяють стверджувати, що нормативна визначеність сприяла інституту громадянського суспільства відбутися як повноцінному суб'єкту конституційного права.

В даному дослідженні вперше запропоновано термін «мультисуб'єктний статус» учасника суспільних та правових відносин або «мультисуб'єктність». Пропонується розглядати мультисуб'єктність як активну, так й пасивну.

Ключові слова: мультисуб'єктність, громадянське суспільство, неурядові організації (НГО), громадські об'єднання, конституційно-правове регулювання.

The article is devoted to the study of the issue of the formation of citizens' associations as one of the institutions of modern society in the context of constitutional and legal regulation. The article mentions that only man is the formative component without which it is impossible to imagine society and determine the connections between man and society, and the solution of social and political issues initiates the formation of civil society.

The article emphasizes that the adoption of the Constitution of Ukraine, as the Basic Law, initiated the formation and development of the association of citizens in general and ensured the adoption of a number of normative legal acts on the association of citizens, the implementation of the constitutional right of a person to association based on interests and preferences and needs. Emphasis is placed on the non-profit status, since by its very nature associations cannot aim at profit distribution, but can be aimed at meeting professional, creative, cultural and other needs.

Given the semantic similarity of the terms that make up the conceptual apparatus, the paper notes that the term "non-governmental organization" is semantically more correct than "non-state organization" and reasons are given in this regard.

As a result of the analysis of recent research by scientists and regulatory legal acts, it was established that the institution of civil society was quite debatable before its normative definition, but such a definition contributed to its further study and development.

Research by practitioners and scientists allows us to claim that normative certainty helped the institution of civil society to take place as a full-fledged subject of constitutional law.

In this study, the term "multi-subject status" of a participant in social and legal relations or "multi-subject" was proposed for the first time. It is proposed to consider multi-subjectivity as both active and passive.

Key words: multisubjectivity, civil society, non-governmental organizations (NGO), public associations, constitutional and legal regulation.

Постановка проблеми. Останнім часом у засобах масової інформації все частіше ми чуємо про так званий «третій сектор», який розуміється як певні громадянські об'єднання. Діяльність неурядових організацій, які також сприймаються як «третій сектор», також стає більш помітною. Новітня історія держави свідчить про сплески діяльності неурядових організацій саме під час суспільно-політичної кризи, яку, наприклад, ми бачили наприкінці 2013 року. Нажаль сьогодні, під впливом вже зовнішнього фактору, воєнної агресії Російської Федерації проти України, суспільство також згуртувалось, самоорганізувалось, що допомагає відстоювати своє право на незалежність, суверенітет та основоположні права та свободи людини та громадянина.

Громадянське суспільство є певним локомотивом, рушійною силою у відносинах з державною владою, а тому вимагає не лише конструктивного діалогу під час кризи, а й постійної уваги у поза кризові часи, шляхом єдності у розумінні, визначеності дефініцій та делегуванні окремих регулятивних функцій.

Саме викладені обставини обумовлюють актуальність обраної теми дослідження, яке орієнтоване на розуміння побудови громадянського суспільства та місце неурядових організацій у системі інститутів громадянського суспільства.

Мета статті – дослідити становлення об'єднань громадян, як інституту громадянського суспільства, в контексті конституційно-правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Оноре Габріель Мірабо, французький політик, письменник та дипломат, у 1756 році вперше увів до французького наукового словника поняття «цивілізація» від лат. *civilis* – громадський, суспільний, державний, громадянський. Відтоді застосування цього терміну в різних галузях знань надає фундаментальності. В першу чергу, цивілізація асоціюється з процесом зародження, розвитком та загибеллю людської спільноти як-то: Давній Єгипет, Майя, Шумери та інші. Проте в більшості випадків нас цікавить що залишила після себе та або інша цивілізація: глиняні таблички, піраміди, мумії, пам'ятки архітектури та інші артефакти. Однак, мало кого цікавить, точніше майже відсутні докази розвитку такого суспільства. Зазвичай це є суспільні явища, які виникали, розвивались та зникали під впливом різних зовнішніх та внутрішніх факторів, при цьому матеріальні носії інформації пережили своїх «творців» на сторіччя та тисячоріччя.

Розвиток сучасного суспільства характеризується комплексом взаємозв'язків елементів суспільства, коли людина, як суб'єкт, набуває статусу «мультисуб'єкта», оскільки одночасно може бути суб'єктом необмеженої кількості суспільних відносин. Такий «мультисуб'єктний» статус може бути активним, тобто людина є суб'єктом відносин саме тут і саме в цей момент (на касі придбавачи продукти в магазині – покупець, як суб'єкт цивільних, договірних правовідносин), так й пасивним, тобто є суб'єктом відносин, що розтягнуті в часі (платник податків, боржник за грошовим зобов'язанням та інше). При цьому, ведучи мову про мультисуб'єктність, ми можемо вести мову про те, що людина є батьком, громадянином, політиком, бізнесменом та інше. З іншого боку, людина може бути як суб'єкт впливу, яка своїми діями породжує права та обов'язки відносно іншого суб'єкта, так й бути суб'єктом під впливом, тобто об'єктом впливу.

З огляду на безліч відносин за участю в ньому суб'єкта, виникає потреба у регулюванні суспільством таких відносин, тобто встановлення правил поведінки. Іншими словами, словами німецького філософа Імануїла Канта свобода розмахувати руками закінчується біля кінчика носу іншої людини. Отже, свобода – можливість чинити вибір відповідно до своїх бажань, інтересів і цілей на основі знання об'єктивної дійсності. Юридично, (з точки зору Потестарної концепції права) свобода – це можливість людини поводитись відповідно до своїх волевиявлень, тобто робити все, що бажається, але тільки те, що не заборонено законом і не спричиняє невідправданної шкоди правам і свободі інших людей [1].

Свобода обирати, чи не ключова характеристика будь-якої істоти. А тому більшість живих істот обирають суспільне існування в рамках одного виду: комахи, риби, птахи, ссавці. Таке складне співіснування змушує гуртуватись для вирішення нагальних екзистенційних потреб, насамперед – життя.

Людина, як «мультисуб'єкт» не виключення. Завжди робить свій вибір, будь то освіта, шлюб, місце роботи, як зайняти вільний час, як задовольнити свої потреби, бажання чи інтереси. І цивілізаційний розвиток довів, що об'єднавшись легше та ефективніше досягти мету, від забиття мамонта до керування сучасною державою. Отже, вирішення соціальних та політичних питань стає передумовою формування громадянського суспільства. Саме такі чинники терміну «громадянського суспільства» визначає для себе шотландський філософ, священик Адам Фергюсон у своїй книзі «Досвід історії громадянського суспільства» [2, с. 18].

Розвиток сучасної цивілізації свідчить, що громадянське суспільство є наддержавним, саморегулюючимся та самоорганізуючимся організмом на елементи якого впливає державна влада та який впливає на державну владу, який визначає напрям руху економіки та який підкоряється законом ринку. І все це відбувається з моменту створення перших державних формацій.

Такий стан справ обумовлює дослідження місця людини, суспільства й держави їх взаємодію та співвідношення. Співвідношення цих категорій турбувало думку видатних філософів давнини та часів Відродження. Значний внесок в обґрунтування самоцінності людини в громадянському суспільстві зробили великі мислителі Н. Макіавеллі, Б. Спіноза, Дж. Локк, Ш. Л. Монтеск'є, Вольтер, Д. Юм, І. Кант, Д. Дідро, Г. Гегель, Ж. А. Кондорсе. У свою чергу марксизм у XIX–XX ст. переосмислив гегелівське уявлення про співвідношення громадянського суспільства і держави з матеріалістичних та класових позицій [2, с. 52].

Чимало сучасних науковців приділило свою увагу «громадянському суспільству» з точки зору різних наукових шкіл та галузей знань, таких як: філософія, соціологія, політологія, економіка, право, державне управління та адміністрування. Тому обрана тема статті в контексті конституційно-правового регулювання не є виключенням, а лише підтверджує актуальність обраного предмету дослідження з огляду на її різнополярність та дискусійність.

Багаторічні дискусії попередніх років визначили основоположні засади нормативного регулювання взаємодії держави і громадянського суспільства. Така нормативна визначеність сприяла інститутам громадянського суспільства відбутися як повноцінним суб'єктам конституційного права.

В академічному розумінні до суб'єктів конституційно-правових відносин прийнято відносити: 1) спільноти (народ, нація, національні меншини, корінні народності, територіальні громади тощо); 2) держава, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, депутати, службові та посадові особи; 3) політичні партії, громадські організації та блоки (асоціації); 4) громадяни України, іноземці, особи без громадянства, біженці; 5) підприємства, установи, організації; 6) міжнародні органи і організації; 7) органи самоорганізації населення; 8) засоби масової інформації [4].

Одинадцята стаття Конституції України поклала початок відносини держави та громадянського суспільства, визначивши сприяння у консолідації та розвитку української нації, розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України пріоритетом.

Започаткувавши в 36 статті Конституції України право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, національний законодавець періодично звертається до питання регулювання та інституалізації громадських організацій, про що свідчить прийняття Закону України «Про громадські об'єднання», Закону України «Про молодіжні та дитячі громадські організації», Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації», Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», Закону України «Про політичні партії», Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності». Така діяльність законодавчого органу є логічним та послідовним кроком з огляду на запропоновані міжнародні стандарти викладені в Рекомендації CM/Res (2007) 14 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам (Щодо правового статусу неурядових організацій) та Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі.

Об'єднання громадян, або громадські (громадянські) об'єднання, для досягнення визначених ними цілей, сформувало передумови створення різноманітних інститутів громадянського суспільства.

До 2008 року термін «інститут громадянського суспільства» був досить дискусійним, проте з прийняттям Порядку сприяння проведенню громадської експертизи

діяльності органів виконавчої влади, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 976 з'явилась нормативна визначеність. Так, відповідно до абзацу другого пункту 2 вказаного вище Порядку, під інститутами громадянського суспільства слід розуміти громадські об'єднання, професійні спілки та їх об'єднання, творчі спілки, організації роботодавців та їх об'єднання, благодійні і релігійні організації, органи самоорганізації населення, недержавні засоби масової інформації та інші непідприємницькі товариства і установи, легалізовані відповідно до законодавства [7].

В свою чергу, Закон України «Про громадські об'єднання» пропонує нормативне визначення громадського об'єднання, яке за організаційно-правовою формою утворюється як громадська організація або громадська спілка [8].

Досить новаторською є ідея законодавця викладена у пункті 5 статті першої вказаного вище закону в частині того, що громадські об'єднання можуть здійснювати свою діяльність без статусу юридичної особи.

Одними з ключових факторів відокремлення громадського об'єднання від інших угруповань є неурядовий характер його формування та діяльність без мети отримання прибутку. Тобто, задоволення особистих прав, свобод та інтересів не може ототожнюватись з метою отримання матеріальних благ або втручанням держави в діяльність організації.

Такий характер створення та діяльності об'єднання громадян став підґрунтям запозичення терміну неурядова або недержавна організація (НУО або НДО) від англійського non-governmental organization (NGO).

На нашу думку більш семантично коректним є термін «неурядова організація». Оскільки уряд є групою людей обраних або призначених для реалізації обраного політичного напрямку, що відрізняється від, позбавленої людських рис та здатностей, держави. Саме фізична особа, через її ментальну та інтелектуальну здатність може прийняти рішення про створення, ліквідацію або реорганізацію будь-якого органу державної влади або інституції. Держава ж в свою чергу є суспільством на певній території, що керується урядом.

В науковій літературі та публікаціях ЗМІ можна зустріти термін «неприбуткова організація», який асоці-

юється з неурядовими організаціями й одразу відображає мету діяльності такої організації, яка не пов'язана з отриманням прибутку. Цей термін також можна вважати певним запозиченням оскільки з англійської non-profit organization означає некомерційну організацію, або організацію, яка не має на меті отримання прибутку.

Варто відзначити, що статус неприбутковості визначають не лише засновники НУО, а й уряд, затвердивши у 2016 році Порядок ведення Реєстру неприбуткових установ та організацій, включення неприбуткових підприємств, установ та організацій до Реєстру та виключення з Реєстру.

До речі, даний нормативно-правовий акт, крім вже згаданих громадських об'єднань до неприбуткових організацій відносить й бюджетні установи, житлово-будівельні кооперативи, дачні, садівничі та гаражні кооперативи, об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, асоціації власників жилих будинків, сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи та інші юридичні особи, діяльність яких відповідає вимогам, встановленим пунктом 133.4 статті 133 Податкового кодексу України, утворені та зареєстровані в порядку, визначеному законом, що регулює діяльність відповідної неприбуткової організації.

Наявність бюджетних установ, які створюються органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування, діяльність яких фінансується за рахунок бюджету й обґрунтовує висновок про те, що неприбуткова організація не завжди є неурядовою організацією, а лише визначає її податковий статус з точки зору мети отримання або неотримання прибутку від статутної діяльності.

Висновки. Отже, суспільні відносини сприяли нормативному становленню такому інституту громадянського суспільства як неурядові організації. Семантико-правовий аналіз термінології дозволив дійти висновку, що термін «неурядова організація» більше відповідає суті створення та діяльності громадських об'єднань. Основний Закон України, ще у 1996 році, започаткував основи конституційно-правового статусу неурядових організацій, давши можливість нормативним шляхом визначати права та обов'язки засновників НУО, діяльність самої НУО та взаємовідносини НУО з державою, суспільством та іншими суб'єктами права, й не лише конституційного.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вікіпедія. Вільна енциклопедія : веб-сайт. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B2%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B4%D0%B0> (дата звернення: 21.11.2023 р.).
2. Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку : монографія . Г. Ю. Васильєв, В. Д. Воднік, О. В. Волянська та ін. ; за ред. М. П. Требіна. Харків, 2013. 536 с.
3. Соляр С.П. Правове регулювання статусу та діяльності інститутів громадянського суспільства (теоретико-правове дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : 12.00.01 Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2014. 23 с.
4. Інститути громадянського суспільства та інститут громадських організацій в Україні: теоретико-методологічні та нормо-проектні аспекти. *Міністерство юстиції України*: веб-сайт. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_20126 (дата звернення 21.11.2023 р.).
5. Рекомендація CM/Rec (2007) 14 Щодо правового статусу неурядових організацій в Європі. *Міністерство юстиції України*: веб-сайт. URL: <https://minjust.gov.ua/dep/ddr/rekomendatsiya-radi-evropi-cmrec200714-schodo-pravovogo-statusu-neuryadovih-organizatsiy-v-evropi>.
6. Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_209 (дата звернення 21.11.2023 р.).
7. Порядок сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 976 : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення 21.11.2023 р.).
8. Закон України «Про громадські об'єднання» : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17/ed20120322#Text> (дата звернення 21.11.2023 р.).
9. Порядок ведення Реєстру неприбуткових установ та організацій, включення неприбуткових підприємств, установ та організацій до Реєстру та виключення з Реєстру, затв. Постановою КМУ від 13.07.2016 року № 440 : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення 21.11.2023 р.).
10. Токар Маріан. Громадські організації України в системі розвитку публічно-управлінських відносин : монографія. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2020. 412 с.
11. Указ Президента України № 487/2021 від 27.09.2021 р. «Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки : веб-сайт. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4872021-40193> (дата звернення 21.11.2023 р.).